УДК 75.041.5

Д.И. Әхмәтова

СЫНЛЫ СӘНГАТЬТӘ ГАЛИМҖАН ИБРАҺИМОВ ОБРАЗЫ

В изобразительном искусстве Татарстана немного деятелей культуры, образы которых с завидным постоянством осваивались художниками и скульпторами. Одним из таких героев является писатель, общественный и политический деятель первой трети XX века Галимджан Ибрагимов (1887–1938). Образ Г. Ибрагимова имеет свои, как хронологические, так и иконологические особенности. Романтический облик молодого писателя, оставшийся на фотографиях 1910-х гг., не нашел своего отражения в живописи. Оказался довлеющим официальный образ, где в облике сохраняются горьковские черты пролетарского писателя; именно таким чувствовал себя, очевидно, сам писатель и каким видело его общество. Какие-то другие краски, более романтические, стали проявляться лишь в поздние советские годы, когда его образ начал мифологизироваться, однако впоследствии сама фигура писателя практически совсем исчезла из сферы изобразительного искусства.

Ключевые слова: Галимджан Ибрагимов, Павел Петрович Беньков, образ писателя в изобразительном искусстве.

Татарстан сынлы сәнгатендә рәссамнар һәм скульпторлар тарафыннан өйрәнеп гәүдәләндерелгән әдәбият һәм мәдәният эшлеклеләре образлары аз түгел. Шундый мәшһүр шәхесләрнең берсе – XX гасырда яшәп иҗат иткән язучы, җәмәгать эшлеклесе һәм сәясәтче Галимҗан Ибраһимов (1887–1938). Әлбәттә, бу өлкәдә иң популяр саналганы – Татарстан сәнгатенең символына әверелгәне Габдулла Тукай, шулай ук Муса Җәлил. Г. Ибраһимов образы исә билгеле бер торышта һәм төрле күренешләрдә тасвирлануы белән үзенчәлекле. Әмма аның 1910 еллардагы – яшь язучы вакытындагы фотолары сынлы сәнгатьтә чагылыш тапмый. Инкыйлабка кадәр Г. Ибраһимовта рус язучысы Максим Горькийның тышкы кыяфәтенә ошарга тырышу күзәтелә. XX гасыр башыннан ук аның җилкәсенә салган кара япмадан («крылатка»), киң кырлы йомшак эшләпәдән, кулына кәкре башлы таяк тоткан хәлендәге образы киң таралган була. Аның Горькийча халыкчан бу стилен яшь язучылар да үзләштерә. Ә менә сынлы сәнгать әсәрләрендә Галимҗан Ибраһимов киемендәге бу атрибутлары белән түгел, ә киеме буенча да, үз-үзен тоту манерасы белән дә чын «пролетар» язучыга әйләнеп барган кыяфәтендә гәүдәләндерелә һәм шул рәвеше белән мәңгеләшеп кала.

Г. Ибраһимовның иконографиясенә «тон» биргән, иң беренче эшләнгән һәм әдәбиятларга кертелгән портреты Павел Петрович Беньков (1879–1949) тарафыннан иҗат ителгән дип әйтә алабыз. Рәссам Петербург Сәнгать академиясендә Д. Кардовскийдан

дәресләр ала. Аның укытучылары Г. Залеман, Я. Циоглинский, Б. Кустодиев, И. Репин – барысы да күренекле сәнгать осталары. Монда шуны да искә төшереп узу урынлы булыр, 1919 елда П. Беньков чигенүче Колчак гаскәрләре белән аклар кулындагы Себергә китә, анда Иркутск һәм Омск театрларында декоратор булып эшли. Колчак армиясе тар-мар ителгәннән соң кабат Казанга кайта. Г. Ибраһимов та 1919 елда колчаклылар белән «китә», әмма аларның тылында билгеле бер эшләр башкара. Бу хакта П. Беньков белгән иде микән, әллә белеп тә ул хакта сөйләшүне кирәк тапмады микән?..

П. Беньков портретлар эшләү остасы буларак зур танылу яулый, моны аның Г. Ибраһимов образын җанлы итеп мәңгеләштерүе раслый. Рәссамның 1926 елда иҗат иткән эше язучы образын шуннан соңгы гәүдәләндерүчеләр өчен үрнәк булып тора. Г. Ибраһимов портреты әлеге рәссам өчен характерлы булып саналган импрессионистик манерада эшләнсә дә, аның колориты бик тыйнак. Автор анда бөтен игътибарын язучының йөз чагылышына бирә: ул җитди кыяфәттә, үткен, сынаулы карашын тамашачыларга төбәгән. Сурәттәге башка барлык детальләр (хәтта куллары да) эскиз рәвешендә генә ясалган. Сәнгати яктан югары дәрәҗәдә эшләнгән бу хезмәт язучының характерын бик төгәл чагылдыра. Бу хакта күренекле шәркыятьче һәм ислам белгече Л. Климович болай яза: «…На меня в середине двадцатых годов, …не раз его видевшего, слушавшего, лично знакомого с ним, – неизгладимое впечатление произвели его волевой характер, серьезность, строгость и одновременно общительность, не говоря уже о широком кругозоре. Его образ тех лет правдиво отображен на портрете, исполненном П.П. Беньковым». П. Беньков портретындагы Г. Ибраһимов образы язучының шул еллардагы фотографияләре белән бик тә охшаш, чөнки рәссам аның психологик халәтен төгәл билгели һәм аны гомумиләштереп гәүдәләндерә алган. П. Беньков тарафыннан үз героеның шәхесен тирәнтеп аңлап иҗат ителгән образга, сәнгати эшләнеше ягыннан, әлегә тиңнәр юк.

Язучының П. Беньков гәүдәләндергән образын алга таба файдалануның үзенчәлекләре дә бар. Әйтик, ТР ФА Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәгендә сакланган фотокүчермәдә язучының сурәте башкачарак, ул П. Беньков оригиналыннан аерылып тора. Күренекле язучының җитдирәк чалымлы бу портреты, күрәсең, рәсми учреждениеләр өчен махсус шомартыбрак эшләнгәндер. Ни дисәң дә, 1920–1930 елларда, шулай ук язучы реабилитацияләнгән 1955 елдан соң Г. Ибраһимов җәмәгатьчелек каршында югары дәрәҗәләр били, күренекле язучы булып таныла. Әмма П. Беньков портреты күчермәләрендә Г. Ибраһимов образы җиңелләштерелгән, йөзендәге җитдилеге югалган рәвеш ала.

П. Беньков портретын график формада эшләгән Федор Семенович Быков (1885–1966) иҗаты оригиналга якынрак тора. Строгановлар сәнгать-сәнәгать училищесының рәсем классын тәмамлагач, 1906–1911 елларда Ф. Быков Казандагы Харитонов, Ключников, Перов типографияләрендә, «Гасыр» һәм «Мәгариф» нәшриятларында эшли. «Хуҗа Насретдин маҗаралары»на иллюстрацияләр ясый («Өмид» басмаханәсе, 1913 ел) [Вагапова, 2015, с. 161]. 1911 елдан ул Мәскәүдә Ступин һәм Сытин нәшриятларында рәссам-гравер булып эшли. 1925–1929 елларда Ф. Быков яңадан Казанда: «Кызыл Татарстан» газетасы редакциясендә – рәссам-гравер һәм Казан сәнгать-театр училищесында (элекке Казан сәнгать мәктәбе) – гравюра укытучысы. Ф. Быков Алатырь (Улатар) сәнгать-гравюра мәктәбен (хәзер Чабаксар сәнгать училищесы) оештыручы (1934), аның беренче директоры була, шунда ук дәресләр дә алып бара [Вагапова, 2010, с. 81–86]. Нәшриятларда һәм редакцияләрдә эшләгәндә ул күп кенә мәдәният эшлеклеләренең график портретларын да иҗат итә. Казанда чакта Г. Тукай һәм Г. Ибраһимов сурәтләрен мәңгеләштерә (1922), алар Чабаксарда Чуваш дәүләт сәнгать музее тупламасында саклана.

Г. Ибраһимов портреты П. Беньков тарафыннан натурадан эшләнгән, киң танылу яулаган портретны хәтерләтә. 1929 елда Г. Ибраһимов Ялтада дәваланган чак булганга күрә, Ф. Быков үзенә йөкләнгән заказны үтәгәндә П. Беньков портретын гына күз алдында тота. Г. Тукай портретын эшләгәндәге кебек, язучының фотографияләреннән файдаланмый. Ф. Быков иҗат иткән график портрет киң кулланылыш ала, әмма, Г. Ибраһимов кулга алынганнан соң, озак вакытлар беркайда да басылмый. Җепшеклек чоры башлангач кына почта конвертларында күренә башлый. 1967, 1968 елларда, мәсәлән, Ф. Быков эшләгән портрет белән «Галимҗан Ибраһимов. Татар әдәбияты классигы. 1887–1938» дип язылган конвертлар файдалануга чыгарыла.

ТР ФА Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һә сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәгендә язучының гаять сәнгатьле итеп эшләнгән рәсеме бар, кызганычка каршы аның тасвирламасы язылмаган. Анда Г. Ибраһимов табигать фонында бирелгән. Рәсем бу өлкәдә билгеле бер дәрәҗәдә тәҗрибәсе булган рәссам тарафыннан, хәтерендә сакланган күзаллауга нигезләнеп иҗат ителгән. Ул – үзенчәлекле халыкчан картина. Сурәт, беренче чиратта, үзенең романтик композициясе белән җәлеп итә. Анда язучы образы идиллия жанрында гәүдәләндерелгән: сихри матурлыктагы пейзаж фонында Г. Ибраһимов ачык төстәге костюмнан, галстуктан; бер кулында эшләпәсе, икенчесендә китап. Авторның композициясе аяк киемен күрсәтүгә корылмаган. Бу сурәт, алда әйтеп үтелгән рәсмилектән аермалы буларак, язучы образын гомум халык тирәлегендә, аның аерылгысыз

вәкиле итеп чагылдыруы белән үзенчәлекле. Бер яктан, язучы рәсми киемнән һәм эшләпәдән булса, икенче яктан, ул романтик рухтагы табигать күренешләре – калкулыклар, сулыклар (күлме, әллә елгамы), ташлар һәм җәйге бай үсемлекләр дөньясы киңлегендә сурәтләнгән. Мондый композиция И. Айвазовскийның «Пушкин на берегу моря» (Верещагин исемендәге сәнгать музее, Николаев, Украина) дигән мәгълүм картинасын (1887) хәтерләтә. Анда да бит шагыйрь диңгезнең кыялы ярында бик рәсми кыяфәттә (костюмнан, жилеттан, кулында эшләпә) сурәтләнгән. Диңгез тынычсызлана, дулкынлана, ә А. Пушкин, салып, таш өстенә җәйгән костюмына утырган хәлдә кешелек дөньясының кампа-каршылыгын (гади костюм, поэзияне гәүдәләндергән табигать көче) символлаштыра кебек. Г. Ибраһимовка багышланган «халыкчан картина»да шуңа охшаш композициягә нигезләп иҗат ителгән. Монда картинаның кайда, кайчан ясалуы, аның сәнгати чишелеше түгел, ә авторның язучыга җылы мөнәсәбәтен чагылдыра алуы мөһим.

Г. Ибраһимов образын романтикларча чагылдыруның тагын бер варианты Валерий Скобеевның (1938) «Мулланур Вахитов белән Галимҗан Ибраһимов Ленин янында» (1978, ТР дәүләт Сынлы сәнгать музее) картинасында кабатлана. Бу эш ТАССР Мәдәният министрлыгы заказы белән башкарылган булган. Автор сүзләренчә, картина: «отца советского государства и общественных лидеров татарского народа, рассказать о становлении татарской национальной автономии, изобразить роль татар в становлении российской государственности» [Скобеев, с. 48–49] кебек сәяси күренешләр турында сөйләргә тиеш була. В.И. Ленин татар милли лидерлары белән 1918 елда очраша. Юлбашчының Кремльдәге кабинетын рәссам натурадан ясый. Ә Г. Ибраһимов образы өстендә эшләве турында ул болай яза: «Мне было легко писать Галимджана Ибрагимова, потому что я видел немало его фотографий в различных ракурсах. В его облике мне хотелось передать решимость, с которой он отстаивал право татар и башкир на национальное самоопределение. Это можно заметить по чуть согнутой, напряженной руке, сжатой в кулак, и волевой светотени на лице. При этом он все же показан как человек творческий и одухотворенный – сразу видно, что это не военный и не чиновник» [Скобеев, с. 48–49].

Бу картинаның язмышы катлаулырак килеп чыга: Г. Ибраһимовның тууына 100 ел тулуга багышланган юбилей күргәзмәсендә (1987) ул үзәк урынны били, аннан югала. Башта картина ТР дәүләт Сынлы сәнгать музееның Лениногорск филиалына барып эләгә һәм анда озак вакытлар төрелгән хәлдә ята, һәм аны табып алып, ТР Дәүләт Советында һәм Казан Кремлендә оештырылган рәсми күргәзмәләргә куялар. Хәзер бу картина ТР дәүләт Сынлы сәнгать музеенда саклана.

Г. Ибраһимов образын гәүдәләндергән әлеге эшләр белән

кыскача танышканнан соң, аларның рәсми, романтик һәм халыкчанлык (хәтта фольклор герое сыман) юнәлешләрендә иҗат ителүе аңлашыла. Шуны билгеләп үтәргә кирәк, аның рәсми образы булып, барыбер, М. Горький сыйфатлары чагылдырылган пролетар язучы кыяфәтендәге портреты кабул ителә, язучы үзе дә хис иткәнчә, татар халкы да аны шул рәвештә күз алдына китерә. Ә инде аның романтикларчарак рухтагы вариантлары Совет чорының соңгы елларында гына киң тарала, чөнки бу вакытта аның образы мификлаша башлый һәм тора-бара язучы фигурасы сынлы сәнгать сферасыннан бөтенләй төшеп кала.

Әдәбият

Ваганова Ф.Г. Становление искусства татарской рукописной и печатной книги XVII – начала XX в.: стилистика и символика: дис. ... канд. искусствоведения. Казань, 2015. С. 161.

Ваганова Ф.Г. Роль Федора Быкова в становлении книжной графики Татарстана. // 115-летие Казанской художественной школы: сборник материалов Межрегиональной научно-теоретической конференции (октябрь, 2010). Казань: Слово, 2010. С. 81–86.

Скобеев В. 20 минут в кабинете вождя // Татарстан. 2007. № 3. С. 48–49.

Әхмәтова Динә Ирек кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре

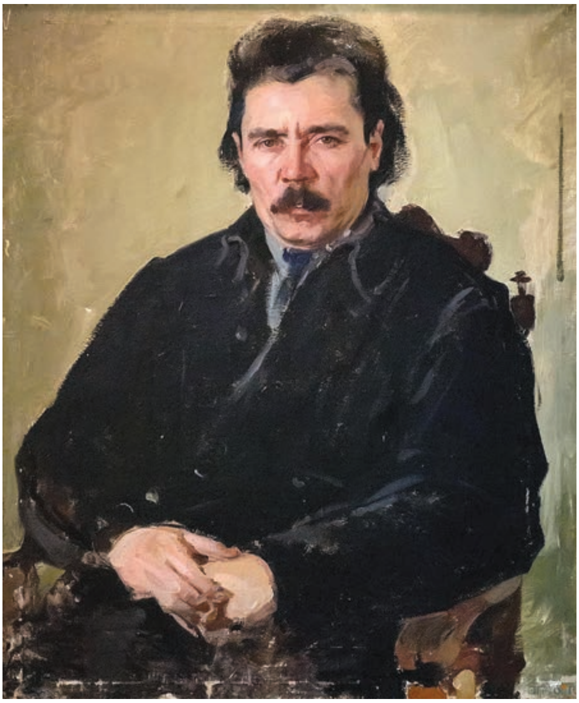

Беньков П.П. Г. Ибраһимов портреты.
1926 (ТР дәүләт Сынлы сәнгать музее)

Быков Ф.С. Язучы Г. Ибраһимов портреты. 1929 (Чуваш дәүләт сәнгать музее, Чабаксар)

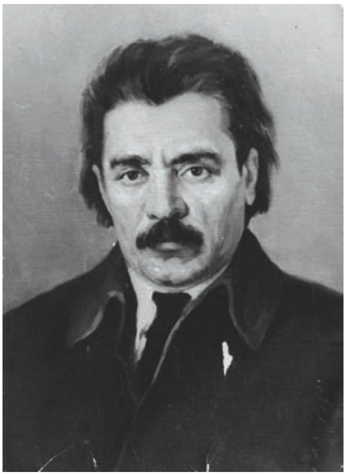

П.П. Беньков ясаган портретның копиясе. Авторы билгесез (Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәге)

Галимҗан Ибраһимов.1933 (?).
Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәге

Максим Горькийның фотопортреты

Айвазовский И.Н. Пушкин диңгез ярында. 1887
(Верещагин исем. Сәнгать музее, Николаев,
Украина)

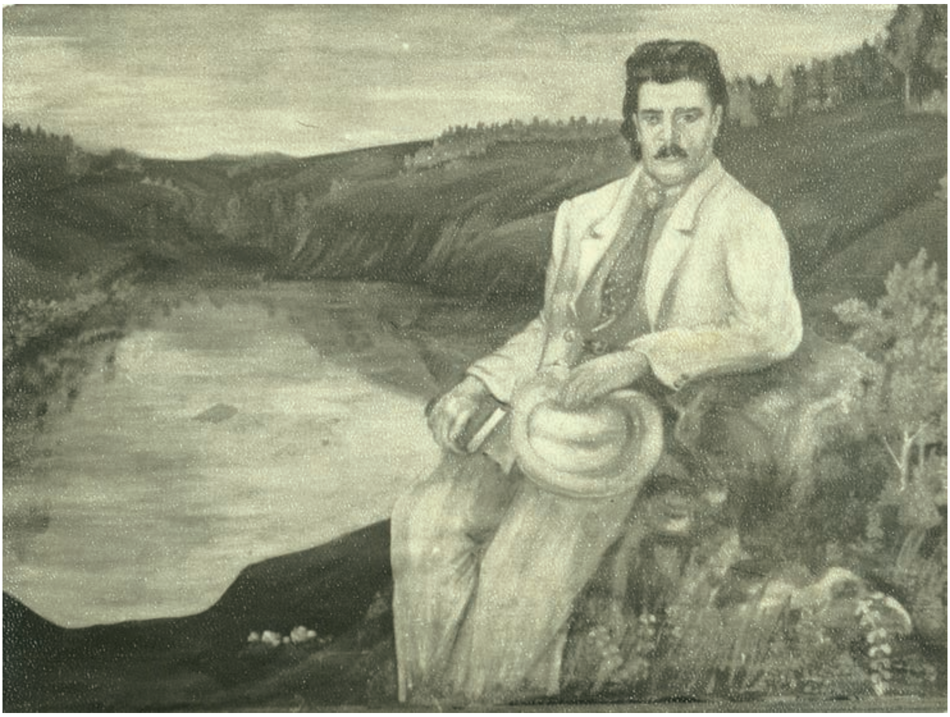

Г. Ибраһимов портреты. Авторы билгесез
(Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
Язма һәм музыкаль мирас үзәге)

Скобеев В.Н. Мулланур Вахитов белән
Галимҗан Ибраһимов Ленин янында. 1978.
ТР Дәүләт Сынлы сәнгать музее

Галимҗан Ибраһимов портреты
белән почта конверты